

БАЛАНСОЗНАВСТВО В СИСТЕМІ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкривається основне джерело інформації про фінансовий стан підприємства, який є невід'ємною складовою обліково-аналітичного забезпечення стратегічного розвитку та антикризового регулювання діяльності підприємств в сучасних умовах.

В статті розкривається основний источник информации о финансовом состоянии предприятия, который является неотъемлемой составляющей учетно-аналитического обеспечения стратегического развития и антикризисного регулирования деятельности предприятий в современных условиях.

In the article a basic information generator opens up about the financial state of enterprise, which is an inalienable constituent registration-analytical providing of strategic development adjusting of activity of enterprises in modern terms.

Ключові слова: баланс, ідентифіковані рахункові таблиці, звітність, бухгалтерське законодавство.

Трансформація моделей економічного розвитку під впливом глобалізації економіки породжують принципово нові проблеми, які потребують концептуальних рішень і переосмислення низки фундаментальних теоретико-методологічних принципів та понять економічної науки.

У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень. Центральною складовою основи інформаційного забезпечення, зокрема, є бухгалтерський баланс.

Проте бухгалтерський баланс як облікова категорія сформувався не відразу. На початку свого існування він використовувався виключно як контрольний обліковий прийом, проте його широке застосування у практичній діяльності викликало потребу в поглибленні наукових досліджень у цьому напрямі, що обумовило появу окремої течії – балансознавства.

Проблеми історії розвитку бухгалтерського балансу, його змісту та форми розглянуті у працях провідних вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: Ф.Ф.Бутинця, Л.В.Чижевської, І.Ф.Шер, З.Плиси, В.А.Кулик, М.Я.Остап'юк, В.В.Сопко, М.С.Пушкар та ін.

Практична діяльність з ведення бухгалтерського обліку та складання балансових звітів передувала теоретичному осмисленню суті та змісту бухгалтерського балансу, тому на сьогодні важливо дослідити еволюцію балансу та його значення в системі прийняття управлінських рішень. Дослідження сучасного стану об'єкта неможливе без осмислення його історичного розвитку.

Термін "баланс" походить від латинських *bis* – двічі та *lanx* – чаша ваги, звідки *bilanx*, що означає дві чаші як символ рівноваги. Загальне і широке його використання розпочинається з XIV ст. у Західній Європі, зокрема Італії і Німеччині. Як символ рівноваги ваги (терези) зображені на гербі Міжнародної спілки бухгалтерів. Він є одним із найголовніших понять бухгалтерського

обліку, оскільки ще на початку минулого століття І.Ф.Шер називав бухгалтерський баланс "альфою та омегою обліку" [8, с.99]. Адже саме зі складання вступного балансу починається відображення в обліку створення підприємства, а ліквідаційним балансом – підтверджується закінчення його діяльності. О.П.Рудановський визначав баланс об'єктивно існуючим. У своїх працях він підкреслював: "Баланс є душею господарства...", піднявши значення балансу на небачену висоту, проголосивши його синтезом юридичних, економічних і фінансових відносин. Таким чином, засвідчуємо, що баланс є важливим елементом господарського життя і, зокрема, бухгалтерського обліку.

Отже, розглянемо етапи розвитку балансу в історичній ретроспективі та визначимо його значення в системі прийняття управлінських рішень в кожний історичний період:

I період (4000 рік до н.е. – XV ст.). На цьому етапі розвитку балансу його використовували виключно як економічну теорію, сутність якої полягала в урівноваженні взаємозалежних об'єктів і була спричинена двоїстістю господарських процесів, виникненням і поширенням товарних, а потім товарно-грошових відносин [7, с.29].

II період (XV – сер. XVIII ст., приблизно до 1750 року). В Італії, Швейцарії, Англії, Франції сформувалося практичне прагнення формалізувати бухгалтерський баланс, звести весь облік (рахунки і баланс) до єдиної форми – ідентифікованої рахункової таблиці. Відсутність теоретичних узагальнень, невміння практиків розібратися в причинно-наслідкових зв'язках господарських процесів, що відбуваються, і явищ зводило сенс бухгалтерського балансу до рахункового прийому. Формальний підхід забезпечував логіку його візуального сприйняття, перш за все як майна [6, с.493].

III період (сер. XVIII - XIX ст.). У період розвитку промислової революції в європейських країнах (Англії, Німеччині і ін.) внаслідок розвитку промисловості, виникнення цінних паперів, акціонерних товариств, а також прецедентів банкрутств деяких акціонерних товариств виникла потреба сформувати бухгалтерське законодавство, що регламентує процедуру складання бухгалтерського балансу. До кінця XIX ст. формування бухгалтерської звітності відбувалося безсистемно, на основі власної професійної думки бухгалтерів. Застосовувались різні підходи до формування змісту та структури балансів, оцінки активів та зобов'язань, не існувало обліку амортизаційних відрахувань. Все це створювало ризик виплати невинувато високих дивідендів і, як наслідок, – прецеденти банкрутств акціонерних товариств. У зв'язку з цим виникла потреба розробити бухгалтерське законодавство, що регламентуватиме процедуру складання балансу.

IV період (кін. XIX – поч. XX ст.). У країнах Європи (Англія, Німеччина і ін.), а також в США виникла потреба виділити бухгалтерський баланс у публічний сегмент бухгалтерської звітності. Спочатку вели бухгалтерський облік і складали баланси виключно на користь власників господарства, які нерідко

виступали одночасно і в ролі керівників. Тому формування балансів було конфіденційним і призначалося для внутрішніх користувачів обліково-звітної інформації. Проте прецеденти банкрутства акціонерних товариств, що виникають зокрема зважаючи на відсутність єдиної структури балансу, єдиного складу статей і способів їх оцінки, підсилили розуміння змісту бухгалтерського балансу як звіту про фінансове становище і результати діяльності господарюючого суб'єкта, а не вузько формально як суми сальдо рахунків. Все це зажадало законодавчого, декларативного виділення тієї частини бухгалтерського обліку, яка може бути надана для аналізу фінансового положення і зовнішнім користувачам. Це привело до того, що в окремих країнах (перш за все в США) бухгалтерську звітність почали виділяти від бухгалтерського обліку і перетворювали на самостійний елемент загальної інформаційної бази. Відповідно до цього баланс почали розглядати основним і найбільш достовірним джерелом інформації про фірму, тобто найбільш затребуваним і значущим засобом комунікації [6, с.494].

У період (80-ті роки – теперішній час). На цьому етапі відбувалося приведення якості звітної інформації у відповідність до фінансово-економічних інтересів суб'єктів ринкових відносин. Звітність розглядається як засіб взаємодії підприємства та ринку і важливий інструмент для налагодження ефективного управління. Баланс – це не просто складова методу бухгалтерського обліку, його елемент, це найважливіший документ бухгалтерської звітності, суттєве джерело інформації для управління, планування, організації виробництва, нормування, аналізу, контролю. Баланс є обліковою категорією, синтезом облікових записів, а тому його треба вміти читати і критично оцінювати з погляду змісту, будови, раціонального використання даних.

Отже, розглядаючи основні тенденції поступального руху балансу на основі історичного огляду, можемо зробити висновок, що розвиток балансу здійснюється в сторону:

- 1) розширення і поглиблення принципу оцінки показників балансу;
- 2) удосконалення техніки складання балансу;
- 3) підвищення вимог щодо опублікування балансів і звітів акціонерних підприємств різним контрагентам.

Тому, як бачимо, розвиток бухгалтерського балансу підтверджує незмінність покладених на нього завдань – забезпечення об'єктивного визначення фінансово-майнового стану підприємства для прийняття правильних управлінських рішень.

Певні спроби класифікувати господарські засоби і відобразити їх у вигляді балансу здійснювалися вже в Давній Греції та Давньому Римі. Проте лише подвійний характер відображення господарських операцій зумовив використання бухгалтерського балансу як облікової категорії. Лука Пачолі у "Трактаті про рахунки і записи" присвятив балансу три розділи. Цікавим у складанні балансу середньовічними практиками було те, що різницю між дебетовими та кредитовими оборотами, яка виникла в результаті

арифметичних помилок при підрахунках, списували на прибутки або збитки.

Рівність сукупностей показників впливає із подвійного запису як способу відображення господарських операцій. Саме наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. в Німеччині виник оригінальний напрям розвитку облікової теорії – балансознавства, початковою концепцією якого стало вчення І.Ф.Шера. В основу обліку дослідник поклав баланс і побудував теорію обліку від загального до конкретного. Він вперше дав визначення балансу, згідно з яким баланс є рівністю активу і пасиву, і побудований у формі рахунків у заключний день операційного періоду.

Сьогодні основою балансу залишається постулат І.Ф.Шера, що характеризує економічну сутність підприємства: $A = П$, (де A – актив, $П$ – пасив). [2, с.46].

Визначення оборотно-сальдової відомості як однієї з форм візуального вираження балансового узагальнення не є новим. У XIX ст. А.Прокоф'єв писав, що в Головні книзі може бути відкрито багато рахунків, які можуть зайняти сотні сторінок. Тому для зручності вся Головна книга вибирається на один аркуш – ця вибірка називається балансом, тобто рівновагою, або ж рівністю обох сторін Головної книги.

Наступною формою візуального вираження балансового узагальнення є шахова відомість. Вона містить у собі узагальнену інформацію про стан майна та джерела його формування на початок і кінець звітного періоду, а також інформацію про дебетові та кредитові обороти, що урівноважуються. Інформація про обороти за кожною кореспонденцією рахунків, що використовується на підприємстві, підвищує аналітичність даного документа.

Крім оборотно-сальдової та шахової відомості, застосування бухгалтерського узагальнення в обліку здійснюється у Звіті про фінансові результати. У ньому зазначається інформація про доходи та витрати підприємства, що відображають різні стадії обороту капіталу і урівноважуються за конкретний період показником прибутку або збитку.

Основним видом візуального відтворення балансового узагальнення є бухгалтерський баланс. У балансі окремий об'єкт, наприклад, майно підприємства, відображається у двох розрізах: економічному та правовому. Щодо бухгалтерського балансу як форми звітності, то цьому питанню було присвячене все XX ст. В Україні в XXI ст. після введення в дію національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку затверджена нова форма балансу. Зміст, структуру цієї форми звітності встановлює П(С)БО 2 "Баланс" [1]. На думку П.Я.Хомина, доречніше було б звітну форму №1 назвати "Звіт про фінансовий стан". Це дало б можливість узгодити назву звіту з іншими формами звітності та розмежувало б поняття балансу як елемента методу бухгалтерського обліку та форми звітності.

Баланс як форма звітності тісно пов'язаний із поточним обліком господарської діяльності, його організацією, формами і методами. Для реалізації побудови балансу потрібно мати, насамперед, науково обґрунтований План рахунків Бухгалтерського обліку. У систему рахунків

такого плану повинні бути закладені можливості аналізу та синтезу інформації окремих рахунків, статей і розділів балансу, оцінювати та прогнозувати поведінку окремих показників роботи конкретного підприємства. Критерієм формування зазначеного Плану рахунків повинна стати можливість задоволення інформаційних потреб для зовнішніх та внутрішніх користувачів. Баланс не можна розглядати поза зв'язком з принципом подвійності та подвійного запису, а бухгалтерські рахунки – аналізуватися поза зв'язком із балансом, якщо мова йде про введення нових рахунків або заміну використовуваних раніше, про аналіз балансу.

Ще в 1988 році проф. В.Ф.Палій і проф. Я.В.Соколов писали: "Звітність виконує важливу функціональну роль в системі економічної інформації. Вона інтегрує інформацію всіх видів обліку, забезпечує зв'язок і порівняння планових, нормативних і облікових даних...є засобом управління господарством і одночасно методом узагальнення і представлення інформації про господарську діяльність".

Таким чином, бухгалтерська інформація, узагальнена у звітності, зокрема у балансі, є основою для аналізу господарської діяльності підприємства, визначення перспективності його розвитку, привабливості для інвестування (кредитування) та, відповідно, прийняття ефективних управлінських рішень. Саме на основі інформації, що містить баланс, можна визначити загальну вартість майна, джерела формування основних та оборотних засобів, величину власних і залучених коштів, зміни в структурі фінансових джерел і фактори, які їх зумовили, джерела отриманого прибутку і напрями його розподілу тощо.

Крім того, завдяки звітності відбувається систематизація, фільтрування і узагальнення даних щодо всіх напрямів діяльності суб'єкта господарювання (здійснюється відбір суттєвої і необхідної інформації, яка узагальнюється і зводиться у систематизовані групи показників, які, насамперед, покликані спростити та прискорити використання зазначеної інформації для прийняття оперативних рішень та ефективного управління діяльністю суб'єкта господарювання). Інформація, відображена у звітності, повинна бути зрозумілою та мати однозначне тлумачення для її користувачів. Відповідно, до неї висувається низка вимог, основними з яких є достовірність, оперативність підготовки та своєчасність надання.

Загалом вважається, що дані обліку і звітності є достовірними, якщо вони сформовані відповідно до П(С)БО. Проте в діючих П(С)БО є стільки неузгодженостей і недоліків, особливо щодо оцінки активів та пасивів підприємства, що, на жаль, достовірність даних балансу є доволі відносною і суб'єктивною. Можна визначити чотири варіанти при аналізі достовірності бухгалтерської звітності:

1. Звітність відповідає вимогам нормативних документів і реально відображає фінансовий стан підприємства. Це майже неможливий випадок, оскільки самі нормативні документи можуть у своїх вимогах віддавати перевагу тим або іншим групам учасників господарських процесів перед іншими. Облікова методологія не може бути неупередженою.

2. Звітність не відповідає вимогам нормативних документів, але реально відображає фінансовий стан. Передбачається, що бухгалтер знайде правильне рішення, виходячи зі своєї професійної думки. І саме ця думка буде правильною. Проте, віддаючи на відкуп бухгалтерам і адміністрації – особам, відповідальним за ведення бухгалтерського обліку, – як правило остаточної думки про те, що є істина, законодавець тим самим не стільки прагне істини в обліку, скільки призводить до свавілля.

3. Звітність відповідає вимогам нормативних документів, але відображає фінансовий стан підприємства нереально. Якщо бухгалтер склав звітність відповідно до всіх вимог нормативних документів, то вважається, і не без підстав, що він добре виконав роботу. Проте через наведені вище обставини реально представити фінансовий стан підприємства майже ніколи не вдається.

4. Звітність не відповідає вимогам нормативних документів і нереально відображає фінансовий стан підприємства. Ситуація абсолютно непридатна для використання у разі ухвалення рішень будь-яким користувачем. Понад те, дані такої звітності не тільки не допомагають в прийнятті управлінських рішень, а й вводять адміністрацію в оману, можуть призвести до непоправних наслідків у господарській діяльності.

На практиці більшість управлінських рішень приймають керівники або менеджери. Тому, керівники або менеджер повинні відразу ж зрозуміти, що вони постійно мають справу у тій або іншій мірі із створеною бухгалтерською звітністю, і саме вона є джерелом інформації для прийняття рішень.

Отже, як показує історія баланс ще із стародавніх часів виконував інформативну функцію і був основою для прийняття тих чи інших управлінських рішень місцевого чи загального значення. Ми бачимо, як протягом багатьох століть баланс "викристалізовувався" із формальної форми та набував матеріальної, як із джерела внутрішньої інформації він переріс у джерело даних і для зовнішніх користувачів. І тепер у системі бухгалтерської звітності звітна форма №1 посідає центральне місце.

Вона є важливим джерелом інформації про фінансовий стан підприємства на звітну дату, дає змогу визначити склад і структуру активів підприємства, наявність власного капіталу і зобов'язань, динаміку та стан дебіторської та кредиторської заборгованості. Одержання такої інформації є необхідною умовою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, а також для оцінки ефективності наступних вкладень капіталу. І тому, виходячи з особливої ваги балансу в системі прийняття управлінських рішень, є доцільним подальший його розвиток, вдосконалення структури та складу статей, розширення можливостей балансу для здійснення економічного аналізу, тобто збільшення його інформативності.

Також з розвитком економічних відносин як всередині країни, так і зовні, з появою нових форм господарювання виникає необхідність у розробці нових та вдосконаленні вже існуючих класифікацій балансів, які забезпечують оцінку ступеня придатності задовольняти інформаційні потреби користувачів для

супроводження процесу управління. Ще одним важливим питанням, що стосується балансу, є чітке розмежування понять баланс "як метод бухгалтерського обліку" та баланс "як форма фінансової звітності". Відповідь на це питання є важливим для розуміння сутності балансу і його місця в системі управління підприємством.

Список використаних джерел:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 "Баланс": Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 року №87 [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – К. : CD – вид-во "Інфодиск", 2011. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).
2. Брецлавцева Н.А. Балансоведение / Н.А. Брецлавцева. – Ростов на Дону : Феникс, 2004. – 480 с.
3. Буфатіна І.В. Моделювання фінансової звітності / І.В. Буфатіна // Регіональні перспективи – 2000. - № 5. - 23-25 с.
4. Задорожний З.В. Формування інформації про капітал у балансі підприємства / З.В. Задорожний, Я.Д. Крупка // Торгівля, комерція і підприємництво. 36. наук. праць Львівської комерційної академії. – Л., 2002. - № 5. – С. 185-188.
5. Ночовна Ю.О. "Економічні науки". – Серія "Облік і фінанси". – Випуск 8 (29). / Ю.О. Ночовна, Куценко В.А – Ч.1. – 2011.
6. Плиса З. Схеми балансових конструкцій: балансові теорії і міжнародна практика / З. Плиса, В. Плиса // Вісник львівського університету – 2009. - № 41. – 492-500 с.
7. Пушкар М. С. Історія обліку та контролю господарської діяльності: навч. посіб. / М.С. Пушкар, Н.В. Гавришко, Р.В. Романів. – Тернопіль : Карт-бланш, 2003. – 223 с.
8. Шер І.Ф. Бухгалтерия и баланс: пер. с нем. / И.Ф. Шер – М. : Изд-во "Экономическая жизнь", - 1925. – 326 с.